

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 6 (Aralık/December 2021), s. 195-207.
Geliş Tarihi-Received: 22.09.2021
Kabul Tarihi-Accepted: 16.11.2021
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.999129

Muhyî-i Gülşenî'nin "Menâkıb-ı İbrâhîm-i Gülşenî"sinde Karabağ'a Dair İzlenimler

In Muhyi-i Gülşenî's "Menakib-i Ibrahim-i Gülşenî" Impressions of Qarabagh

Sait YILTER*

Öz

Kökeni İran'a dayanan Muhyî-i Gülşenî, yazdığı menâkıbda Halvetî tarikatının Gülşenî kolunun kurucusu İbrahim-i Gülşenî hakkında bilgiler verir. Menkıbede İbrahim-i Gülşenî'nin hayatından, aldığı eğitimden, yaptığı görevlerden, gezdiği yerlerden, ilmi faaliyetlerinden bahsedilmektedir. Gülşenilik tarikatına bağlı olduğu için "Muhyî-i Gülşenî" olarak bilinen ve Edirne'de ilmiyle dikkat çeken yazarın dedesi de İbrahim-i Gülşenî'nin mürididir. Muhyî-i Gülşenî'nin dedesi, Şiraz valisinin halka zulmetmesi yüzünden Kazvin'e gitmiş ve burada Kızılbaşlar tarafından katledilmiş, akabinde babası da Edirne'ye gelip yerleşmiştir. İyi bir eğitim alan Muhyî-i Gülşenî "Menâkıb-ı İbrâhîm-i Gülşenî" eserini manzum mensur karışık bir şekilde yazmıştır. Eserde İbrâhîm-i Gülşenî'nin iyi bir eğitim almak için Tebriz'e gittiği kaydedilmiştir. Karakoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın kardeşi üzerinde büyük bir tesiri olan ve Karabağ'da irşat faaliyetleri yapan Dede Ömer Rüşenî'nin Tebriz'e getirilmesi için ikna edilmesi vazifesi İbrâhîm-i Gülşenî'ye verilmiştir. Eserde, Karabağ'a giden İbrahim-i Gülşenî'nin gözünden Karabağ ve çevresi hakkında bilgiler verilmiştir. Karabağ'ın çok kuvvetli bir tasavvuf kültürüne sahip olmasında Dede Ömer Rüşenî'nin rolü büyüktür. Halk tarafından çok sevilen Rüşenî'nin vefatından sonra Karabağ'da Rüşenilik tarikatını devam ettiren güçlü bir tasavvuf ekolü oluşmuştur. İbrâhîm-i Gülşenî, Dede Ömer Rüşenî ile ilk karşılaşmadan sonra ona bağlanır. Rüşenî, kışı Karabağ'da geçirdikten sonra Tebriz'e gelir. Dede Ömer Rüşenî ile mülakatın ardından Tebriz'e dönen İbrahim-i Gülşenî'de olağanüstü değişiklikler meydana gelir. Menkıbenin satır aralarında Karabağ'ın medreseleriyle önemli bir eğitim merkezi, devlet yöneticileri tarafından yazlık veya kışlak olarak kullanılan bir yer olduğu anlaşılmaktadır. Karabağ; atları, havası, suyu ve doğal güzellikleriyle bir çekim merkezi hâline gelmiş önemli bir bölge olarak anlatılmıştır. Menkıbede mezhep ve tarikat farklılıklarından kaynaklanan dini tartışmaların yapıldığı Karabağ, siyasi bir çekişmenin de zemini olmuştur. Zaman zaman Osmanlı ile yine Türk kökenli Karakoyunlu Devleti arasında çatışma sahası olan bölgenin stratejik özelliği de dikkat çekmektedir. Ancak menâkıbda Fatih ile Uzun Hasan arasındaki bu mücadeleden bahsedilmez.

Anahtar Kelimeler: Muhyî-i Gülşenî, Menâkıb-ı İbrâhîm-i Gülşenî, İbrâhîm-i Gülşenî, Dede Ömer Rüşenî, Karabağ.

Abstract

Muhyi-i Gülşenî, whose origin is Iran, gives information about İbrahim-i Gülşenî, the founder of the Gülşenî branch of the Halvetî sect, in the legend he wrote. In the legend, the life of İbrahim-i Gülşenî, his education, his duties, the places he visited, and his scientific activities

* Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ağrı/Türkiye, e-posta: syilter@agri.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3741-5712>.

are mentioned. The author's grandfather, known as "Muhyi-i Gülşeni" because he is affiliated with the Gülşeni sect, and who draws attention with his knowledge in Edirne, is the disciple of İbrahim-i Gülşeni. The grandfather of Muhyi-i Gülşeni went to Kazvin because of the persecution of the people by the governor of Shiraz and he was killed by the Kızılbaş people, and then his father came to Edirne and settled in Edirne. Muhyi-i Gülşeni having received a good education, who wrote his work "Menakib-i İbrahim-i Gülşeni" in a poetry and prose mixed. It is recorded in the work that İbrahim-i Gülşeni went to Tabriz to get a good education. The duty of persuading the Karakoyunlu ruler Uzun Hasan to bring Dede Ömer Ruşeni to Tabriz, who had a great influence on his brother and who was engaged in the activities of guidance in Qarabagh, was given to İbrahim-i Gülşeni. In the book, information about Qarabagh and its surroundings was given through the eyes of İbrahim-i Gülşeni who went to Qarabagh. Dede Ömer Ruşeni played an important role in Qarabagh having a very strong Sufi culture. İbrahim-i Gülşeni is attached to Dede Ömer Ruşeni after his first meeting. Ruşeni comes to Tabriz after spending the winter in Qarabagh. Ruşeni comes to Tabriz after spending the winter in Qarabagh. Extraordinary changes occur in İbrahim-i Gülşeni, who returns to Tabriz after the interview with Dede Ömer Ruşeni. Between the lines of the legend, it is understood that Qarabagh was an important education center with madrasas, a place used by state administrators as a summer or winter quarters. Qarabagh; it is described as an important region that has become a center of attraction with its horses, air, water and natural beauties. In the legend, Qarabagh, where religious debates arising from differences of sects and sects were held, has also been the ground for a political conflict. The strategic feature of the region, which is a conflict area between the Ottoman Empire and the Karakoyunlu State of Turkish origin from time to time, also draws attention. However, this struggle between Fatih and Uzun Hasan is not mentioned in the legend.

Keywords: Muhyi-i Gülşeni, Menakib-i İbrahim-i Gülşeni, İbrahim-i Gülşeni, Dede Ömer Ruşeni, Qarabagh.

Giriş

Edebi metinler gerçek hayattan ilham alır, ancak kurmaca özellikler gösterir ve dünyayı yeniden kurgulayarak anlatır. Bu tür metinler hakikatle ilişkilidir fakat bilimsel metinlerdeki gibi bir muhteva ve anlatımdan da uzaktır. "Edebiyatın hakikati bildirmesi için gerçek olguları tasvir eden cümlelerden kurulması gerekir. Oysa edebiyat eserlerinde bu çeşit cümleler çok azdır" (Moran, 2018, s. 274). Buna rağmen edebi metinler gerçek hayatın kendisi olmasalar da tamamıyla hakikatten uzak metinler de değildir. Mesela fantastik metinlerde bile hakikatle bu bağ koparılmadan anlatım yapılır. Menkıbeler gibi hayal-hakikat çatışması temelinde kurgulanan metinlerde söz konusu gerçeklik bulanık hâle gelir. Menkıbe, efsane ve benzeri metinlerde gerçek ve tarihi şahsiyetlerin yaşantıları anlatılırken kimi zaman olağanüstü öğelerden yararlanıldığı görülür. Bu tür olağanüstü olayların anlatıldığı eserlerin dini motifler içermesi inandırıcılığını pekiştirir. Çoğu zaman menkıbenin temel öznesi olan kahramanlarla "keramet" etrafında şekillenen olay örgüsü, zaman ve mekân unsurları hakikati perdeler. "Asırlar boyunca halkın muhayyilesinde unutulmaz izler bırakan keramet türünden olağanüstü olaylar, zaman zaman değişik şahsiyet ve gruplara mal edilerek yer yer anonim bir kimliğe bürünse de; masal, efsane ve destan gibi olağandışı olayların anlatıldığı edebi türlere nispetle menâkıbnâmelerin hemen hemen tamamı tarihi gerçeklere uygunluk gösteren kronolojik eserlerdir" (Canım, 2016, s. 137). Bu gerçeklik özellikle mekân konusunda belirginleşir.

Menâkıbnâmeler genellikle velilerin, din büyüklerinin, millî kahramanların hayatları etrafında gelişen olayların anlatıldığı metinlerdir. Menkıbe kahramanlarının hayat hikâyeleri, mücadeleleri, kerâmetleri daha çok olağanüstü motiflerle süslenerek verilir. Buna rağmen *Menâkıb-ı İbrâhîm-i Gülşenî*'de Tebriz, Mısır ve özellikle Karabağ, yaşananların sıradanlaştığı, olağanüstülüğün azaldığı mekânlar olarak dikkat çeker. Muhyî-i Gülşenî tarafından yazılan, dinî motiflerle süslenmiş olan bu menâkıbda 15. Ve 16. yüzyıl Karabağ'ının sosyal yaşantısını; siyasi, ekonomik ve dini gelişmeleri; iklim ve tabiat manzaralarını tespit etmek mümkündür.

1. Menkıbe ve Menâkıbnâme

Arapçada “araştırmak, bulunmak, gitmek, ülkeyi kat etmek, kazmak, delik veya oyuk açmak” anlamlarına gelen “nekabe”den türetilmiş olan menkıbe/menkabe “övünülecek güzel iş, hareket, vasıf ve meziyetler; bir zâtın fazilet ve meziyetine delâlet eden fıkra ve bundan bahseden makale ve risâle” (Ş. Sâmî, 2007, s. 1420); “din büyüklerinin veya tarihe geçmiş ünlü kimselerin yaşamları ve olağanüstü davranışlarıyla ilgili hikâye” (Akalm, 2011, s. 1653) gibi anlamlara gelmektedir. Arap edebiyatında tabakat kitaplarında kendine yer bulan menkıbeler; sonraları hadis kitaplarında Hz. Muhammed ve ashabının meziyet ve faziletlerinin anlatıldığı, daha çok olağanüstü olaylarla süslenmiş hikâyeler şekline dönüşmüştür.

İslâm dünyasında yakın zamana gelinceye kadar tıp, savaş ve dindarlık gibi çeşitli alanlarda kendini göstermiş insanların övünülecek niteliklerinden bahseden kitaplar yazılmıştır (Yazıcı, 2012, s. 10). Menâkıbnâme olarak anılan bu kitaplar “tarikat kurucularının, mezhep imamlarının, diğer mühim dinî şahsiyetlerin biyografilerini, mücadelelerini, kerametlerini anlama, bilme isteği; nakletme endişesiyle yazılan manzum veya mensur eserlerdir” (Güzel ve Torun, 2014, s. 403). Menkıbelerde din ve tasavvuf büyüklerinin hikmetli sözleri ve davranışları “keramet” kavramı ile karşılanmıştır. Başta Hz. Muhammed ve Hızır (a.s.) olmak üzere yediler ve kırklarla tayy-i mekân ve tayy-i zamânda görüşmek, insanların içinden geçenleri okuyabilmek, Hz. İsa gibi ölüyü diriltmek veya diriye öldürmek, gaybı bilmek, ölümünü tayin etmek gibi çoğu zaman olağanüstü olaylar/durumlar, menkıbe ve kerâmât kitaplarının konusu hâline gelmiştir (Canım, 2016, s. 137).

Menâkıbnâmeleri; Battalnâme, Dânişmendnâme gibi din uğruna yapılan savaşları konu edinen eserler ile züht ve takvasıyla halk arasında şöhret bulan, çoğu zaman velilerin başından geçen olağanüstü olayların anlatıldığı eserler olmak üzere ayırmak mümkündür (Yazıcı, 2012, s. 10). Menâkıbnâmelerde olağanüstü olayların sıklığı; kahramanın tarihi kişiliğine, yaşanılanların halk tarafından bilinmesine, müellifin tutumu ve tercihinine göre değişebilir. “Menâkıbnâmelerin kahramanları her şeyden önce gerçek ve mukaddes kişilerdir. Olayların belirli yeri ve zamanı vardır. Konu edindikleri veli hayatta iken de, vefatından sonra da yazılmış olabilirler. Anlatılan olayların gerçekliğine inanılır. Yarı mukaddestirler ve kendilerini bir ‘dogma’ gibi kabul ettirirler” (Halman vd., 2007, s. 607). Menâkıbnâmeler, genellikle geniş halk kitlelerinin rağbet gösterdiği tekkelerin müdavimlerine hitap ettiği için herkesin kolaylıkla anlayabileceği açık ve sade bir dille; manzum, mensur veya manzum-mensur karışık bir şekilde yazılmıştır.

2. İbrâhîm-i Gülşenî (1423-1534)

İbrâhîm-i Gülşenî, 1423 yılında Diyarbakır’da dünyaya gelmiştir (Azamat, 2000, s. 301). Bazı kaynaklarda (Terbiyet, 1324, s. 318) Azerbaycan’ın Berdaa şehrinde doğduğuna dair rivayetler olsa da babasının künyesinde Amidî yazması ve mezarının Diyarbakır’da olması bu ihtimali zayıflatmıştır.

İbrâhîm-i Gülşenî hakkındaki bilgiler daha çok oğlunun halifesi Muhyî-i Gülşenî’nin “Menâkıb-ı İbrâhîm-i Gülşenî” isimli eserinin “İkinci Takallüb”üne dayanmaktadır. Muhyî’nin verdiği bilgilerde bazı hatalar olmakla birlikte eserin önemine halel getirmez. Menâkıbdan (Koç, 2014, s. 13-26) edindiğimiz bilgilere göre Muhyî, İbrâhîm-i Gülşenî’nin soyunun Oğuz Ata’ya dayandığını; ilim tahsili için on beş yaşında Tebriz’e gittiğini, Uzun Hasan’ın kazaskeri Molla Hasan tarafından kendisine görevler verildiğini söylemektedir. Uzun Hasan 1453 yılında Diyarbakır’da Karakoyunluları yenerek tahta geçmiş, 1466 yılında Tebriz’i alarak Akkoyunlu devletin sınırlarını genişletmiştir. İbrâhîm-i Gülşenî de muhtemelen bu tarihten sonra Tebriz’e gitmiş

olmalıdır. Kültürlü bir ailenin ferdi olduğu için iyi bir eğitim almış, ilmini arttırmak için Mâverâünnehir'e gitmeye karar vermiş, Tebriz'de Uzun Hasan'la tanışma fırsatı bulmuştur. Uzun Hasan, onu kendisine "tarhan" yapmış, Hüseyin Baykara ile yapılacak barış görüşmeleri için Herat'a göndermiştir. Gülşenî, Herat'ta Molla Câmî ile tanışma fırsatı bulmuş, bir süre de Şiraz'da görevlendirilmiştir. Uzun Hasan, İbrâhîm-i Gülşenî'yi Karabağ'da bulunan büyük âlim ve mutasavvıf Dede Ömer Rûşenî'yi Tebriz'e gelmeye ikna etmesi için göndermiş; bu ilk buluşmada Rûşenî'den etkilenmiştir. Rûşenî sert kış koşulları sebebiyle yapılan daveti yazın gelmek üzere kabul etmiştir. Tebriz'e gelen Rûşenî'ye intisap eden İbrâhîm-i Gülşenî, züht ve nefis terbiyesi ile manevî yolculuğunu tamamlamıştır. Dede Ömer Rûşenî vefat etmeden önce İbrâhîm-i Gülşenî'yi kendisine halife ilan etmiştir. Uzun Hasan'ın ölümünden sonra oğlu Sultan Yakup da Gülşenî'ye büyük kıymet vermiş, 1495 yılında müritleriyle birlikte hacca gitmiş, Mısırlı din âlimleriyle görüşme imkânı bulmuştur. Taht kavgalarıyla huzursuzluğun artması ve Şah İsmail'in 1502 yılında Tebriz'e girmesiyle İbrâhîm-i Gülşenî Diyarbakır'a dönmüş ve "Manevî" isimli eserini yazmaya başlamıştır. Dulkadiroğlu Beyliği'nin Safevîlerle yakınlaşması üzerine önce Maraş'a, sonra Kudüs'e oradan da Mısır'a giden Gülşenî, burada Kansu Gavri tarafından kendisine bir zaviye tahsis edilmiştir. Kanûnî, Gülşenî'yi İstanbul'a gelmesi için ikna etmiş, Mısır'da faaliyetleri hakkında yapılan ithamların yersiz olduğunu öğrenmiştir. Kanunî, İbrâhîm-i Gülşenî'ye İstanbul'da kalması için teklifte bulunmuştur. Gülşenî yaşlılığını gerekçe göstererek ve İstanbul'da bir halife bırakarak Mısır'a dönmüş ve 1534 yılında burada ölmüştür.

İbrâhîm-i Gülşenî'nin Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sini örnek alarak yazdığı *Manevî* isimli eseri, Türkçe ve Farsça divanları, *Kenzü'l-Cevâhir* isimli Farsça tasavvufi şiirlerin yer aldığı başka bir eseri ve *Sîmurgnâme* isimli mesnevisi bulunmaktadır (Azamat, 2000, s. 304).

3. Dede Ömer Rûşenî (1417?-1487)

Muhyî'nin menâkıbında (Koç, 2014, s. 13-26) verdiği bilgilere göre hayatı hakkında kesin bilgiler olmayan Dede Ömer Rûşenî, Aydın'da dünyaya gelmiştir. Soyü Aydınoğlu Umur Bey'e dayanan Dede Ömer'in 1417 yılında doğduğunu kaynaklar senet göstermeden belirtmektedir. Tire, Bursa ve İstanbul'da eğitim aldığı bilinmektedir. Rûşenî çile çıkarırken Hızır (a.s.) kendisine görünmüş, Karabağ'da bulunan Yahya Şirvanî'ye gitmesini telkin etmiştir. Larend'e bulunan ağabeyi, Halvetî şeyhi Alaaddin Ali'nin yanına giden Dede Ömer, onun aracılığıyla Bakü'de bulunan Yahya Şirvanî'ye giderek intisap etmiştir. İbadet, perhiz ve nefis terbiyesindeki gayretleri, defalarca çilehanede inzivaya çekilmesi ve seyrisülûk yolculuğunu, tasavvuf ilmini tamamlaması ile "Dede Ömer Rûşenî" olarak anılmaya başlanmıştır. Şeyhi tarafından Anadolu'ya gönderilmek istense de o, mürşitlerinden ayrı kalmak istememiş; Gence, Karabağ, Şirvan, Berdaa ve Karaağaç'ta irşat faaliyetlerini sürdürmüştür. Dede Ömer Rûşenî, Karabağ ve çevresinde Sünnî itikadı yaymaya şeyhinin vefatından sonra da devam etmiştir. Bu sıralarda Uzun Hasan Tebriz'i Karakoyunlulardan alarak başkent yapmıştır (1466). "Karakoyunluların ortadan kaldırılmasıyla bölgedeki kargaşa nispeten sona ermiştir. Uzun Hasan Bey, muasırı Fâtihi gibi, birçok ulema ve şeyhi başkent Tebriz'de toplayarak burayı bir fikir ve sanat merkezi haline getirmek istemiştir" (Uzun, 1982, s. 26).

Muhyî'nin menâkıbında verdiği bilgilere göre Dede Ömer Rûşenî'nin bölgedeki irşat faaliyetlerinin Uzun Hasan ve Şah Haydar tarafından takdir edildiği kayıtlıdır. Uzun Hasan'ın kardeşi İdris, Dede Ömer Rûşenî'nin Tebriz'e getirilmesine önayak olmuştur. Bunun için İbrâhîm-i Gülşenî bir mektup ve hediyelerle Karabağ'a gönderilmiş, Dede Ömer ise mevsimin kış olmasını gerekçe göstererek yazın Tebriz'e geleceğine söz vermiştir. Tebriz'e gelen Dede Ömer'in şöhreti daha da artmış, Uzun Hasan'ın meclislerine katılmış; İbrâhîm-i Gülşenî de aradığı mürşidi nihayet bulmuştur. Dede

Ömer Rûşenî'nin ikinci defa davet edilmesi ve Tebriz'e yerleşmesi, bu haklı şöhretin sonucu olmalıdır. Tebriz'de kendisine Selçuk Hatun tarafından bir tekke yapılmış, Dede Ömer Rûşenî müritleriyle çalışmış ve bazı kerametler göstermiştir. Dede Ömer, Tebriz'de 1478 yılında ölmüş ve bu tekkenin haziresine defnedilmiştir.

Halvetî tarikatının Rûşenilik kolunun kurucusu olan Dede Ömer Rûşenî'nin *Divan'ı*; *Çobannâme*, *Miskinnâme*, *Neynâme* ve *Kalemnâme* mesnevileriyle *Silsilenâme-i Meşâyiḥ* isimli manzum eserleri bulunmaktadır. Ayrıca Arapça yazdığı tasavvufufla ilgili mensur eserleri de bulunmaktadır (Tavukçu, 2008, s. 34-43).

4. Muhyî-i Gülşenî (1528-1608?)

Mezhep baskılarından ötürü Acem diyarı Şîrâz'dan Edirne'ye gelip yerleşen bir ailenin ferdi olarak 1528 yılında doğmuştur. Gülşenî tarikatına bağlı olduğu için Muhyî-i Gülşenî olarak anılmıştır. Edirne Beyazıt Medresesi'nde evlatlık olarak verildiği bir Nakşibendî şeyhinin oğluluyla birlikte ders almış, Ahrârî-Nakşî terbiyesiyle yetişmiştir. 1545 yılında İstanbul'a gelerek Gülşenî şeyhi Muhyiddîn-i Karamanî ve Ebussuûd Efendî'nin meclislerine katılmış, devrin şairleriyle tanışma fırsatı bulmuştur. Kanûnî'ye yazdığı kasideleriyle dikkat çeken Muhyî, Farsçaya hâkimiyeti nedeniyle "Küçük Acem" (Koç, 2014, s. 337); tarih düşürmedeki maharetiyle de Ebussuûd Efendi tarafından "sâhib-i târiḥ" olarak da taltif edilmiştir (Koç, 2014, s. 316). Yazıcı'ya (2008, s. 79) göre Kahire'ye kadı naibi olarak atanan Muhyî, İbrâhîm-i Gülşenî'nin oğlu Şeyh Ahmed Hayâlî'ye intisap etmiş, seyrisülûkunu tamamlayıp Gülşenî tekkesine şeyh olmuştur. Bu dönemde şeyhinin kızıyla evlenmiş, Cemâleddîn-i Hazrecî adlı bir âlimden felekiyyât ve vefk ilimlerini öğrenmiştir. Bir yandan da Mısır'a başdefterdar tayin edilen Bayezid Çelebi'nin oğluna Mesnevî okutmuştur. 1556 yılında muhtemelen şeyhiyle birlikte Edirne'ye gitmiş, iki yıl kadar Edirne'de ve İstanbul'da kaldıktan sonra Kahire'ye döndüğünde Gülşenî Dergâhı'nda türbedarlık yapmaya başlamıştır. *Menâkıb-ı İbrâhîm Gülşenî* isimli eserini 1600 yılında tamamlayan Muhyî, rivayete göre İmâm-ı Şâfiî'nin makamında inzivaya çekilmiş ve bir süre sonra vefat etmiştir. Ölüm tarihi tahminler yapılmış, eserini içeren bir mecmuada yer alan bir tarih manzumesinde ebced değerinin 1017'yi (1608) göstermesi onun bu tarihten sonra vefat etmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Muhyî, Muhyiddîn-i Arabî'nin 200 eser yazdığını söylese de tasavvuf, edebiyat, dil, hadis, tefsir, tarih ve ahlak konularında yazılmış yaklaşık 40 kadar eseri günümüze ulaşabilmiştir (Koç ve Tanrıverdi, 2014, s. 38). Türkiye kütüphanelerinde *Menâkıb-ı İbrâhîm-i Gülşenî*, *Reşahât-ı Muhyî*, *Risâle-i Kâfiye* ve *Gül-i Sad-berg* isimli eserleri mevcuttur. Buna rağmen eserlerinin büyük bir kısmı Mısır Hidiviyye Kütüphânesi'ndedir.

4.1. Menâkıb-ı İbrâhîm-i Gülşenî

Türkiye'deki kütüphanelerde nüshaları bulunan *Menâkıb-ı İbrâhîm-i Gülşenî*; menâkıbnâme türünün en güzel örneklerinden biri olması, İbrâhîm-i Gülşenî ve ailesi hakkında kronolojik bilgilere yer vermesi, tarihi olay ve kişilerden bahsetmesi bakımından önemli bir eserdir. "Eser, İbrahim-i Gülşenî ve etrafındakilerin hâl tercümeleriyle birlikte Akkoyunlular yönetimindeki Azerbaycan'dan Osmanlı yönetimindeki Mısır'a kadar siyasi, tarihi, dini, sosyal ve etnik durum, ünlü kişiler, âlim ve şairler hakkında orijinal bilgiler ihtiva eder. Ayrıca müellifin Osmanlı ricaliyle yakın temas içinde bulunması dolayısıyla eser, Osmanlı tarihi açısından da önemlidir" (Yazıcı, 2006, s. 80). Müellif hattı nüsha; Hz. Mevlânâ'nın *Mesnevî*'de İbrâhîm-i Gülşenî'nin gelişini müjdeleyen "sâ'î" ile başlar, "takallüb" adı verilen 12 bölümle devam eder ve

"silâh-dâr" isimli müstakil bölümde Karakoyunlu ve Akkoyunlu hükümdarları hakkında bilgilerin verildiği bir bölümle sona erer.

Eser üzerinde ilk çalışma Tahsin Yazıcı tarafından yapılmıştır. Yazıcı, eseri geniş bir inceleme bölümüyle üç yazma nüshadan yararlanarak 1982 yılında yayınlamıştır. Tahsin Yazıcı'nın isteği üzerine menâkıbnâmenin Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi No. 797'de kayıtlı olan "müellif hattı nüshası" üzerinde Mustafa Koç tarafından yeni bir çalışma yapılmış ve eser Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları arasında yeniden yayınlanmıştır (2014). Koç, menâkıbnâmenin konu başlıklarını şu şekilde sıralamıştır: "1. Mevlânâ'nın Mesnevî'de İbrahim-i Gülşenî'nin gelişini müjdelemesi 2. İbrahim-i Gülşenî'nin soyu 3. İbrahim-i Gülşenî'nin çocukluğu, Akkoyunlular döneminde aldığı vazifeler ve burada gösterdiği harikulâdelikler 4. İbrahim-i Gülşenî'nin Ömer Rüşenî'ye intisabı 5. İbrahim-i Gülşenî'nin Ömer Rüşenî'den boşalan posta oturması 6. İbrahim-i Gülşenî'nin İran'dan Mısır'a göç edişi 7. İbrahim-i Gülşenî'nin Mısır dönemi 8. İbrahim-i Gülşenî'nin İstanbul'a gelişi 9. İbrahim-i Gülşenî'nin Mısır'a dönüşü 10. İbrahim-i Gülşenî'nin ölümü ve ölümünün ardından meydana gelen kerametleri işlenir" (Koç, 2014, s. 9-10).

*Menâkıbnâme'*de Karabağ izlenimleri Dede Ömer Rüşenî (1417?-1487) ve İbrâhîm-i Gülşenî (1423-1534) çerçevesinde değerlendirildiğinde eserin yazarı Muhyî-i Gülşenî (1528-1608?)'nin yaşananlara şahitlik etmediği ve eserini rivayetlere dayanarak yazdığı görülmektedir. Bölge coğrafyasında aşına olan Muhyî mekân ve olayları canlı tasvirlerle anlatma yoluna gitmiştir. Eserde, İbrâhîm-i Gülşenî'nin Akkoyunlu döneminde aldığı vazifeler ve burada yaşadıklarının menkıbeye konu olması, Karabağ'a gönderilmesi ve Dede Ömer Rüşenî'ye bağlanması, şeyhinin ölümünden sonra onun postuna oturması gibi olaylar -makalemizin de konusu olan- Karabağ ve Tebriz'den manzaralar eşliğinde verilmiştir. *Menâkıbnâme'*de dikkati çeken bir diğer husus Uzun Hasan ve Fatih arasındaki mücadeleden hiç bahsedilmemesidir. Muhyî'nin konuya tarafsız bir şekilde yaklaştığını söylemek mümkündür.

4.2. Menâkıb-ı İbrâhîm-i Gülşenî'de Karabağ Manzaraları

*Menâkıb-ı İbrâhîm-i Gülşenî'*de Karabağ ile ilgili ilim ve tasavvuf faaliyetlerinden, ilmi tartışmalardan, mezhep farklılığından kaynaklanan sorunlardan, siyasi mücadelelerden; halkı, ulemayı ve şeyhleri haraca bağlayan eşkıyalardan, fitne-fesat girişimlerinden bahsedilmiştir. Ayrıca Karabağ'ın güzel iklimi, su kaynaklarının bolluğu, yaylak olarak kullanılması, kimi zaman kışın sert geçen havası da menkıbenin satır aralarında kendine yer bulmuştur.

*Menâkıbnâme'*nin dördüncü takallübünde İbrâhîm-i Gülşenî'nin Karabağ'a giderek Dede Ömer Rüşenî'ye bağlanması ve burada meydana gelen bazı durumlardan bahsedilmiştir. "Meger Sultân Hasan'ın bir tâlib-i Hak birâderi varmış ki hemîşe ehl-i Hak'la yârmış, dâymâ ehlullâh ile enîs ü celîs, nâmu Üveysimîş. Sultân aña Karabâğ etrâfında bir ülke virmiş imiş. Ol dahı Dede Hazretlerine buluşup inâbet idüp halvetine girmiş imiş. Çün Tebrîz'e birâderi Sultân Hasan'ı görmege gelür; sultân, başında Dede Hazretlerinin tâcin görür, sorar ki "Bu kimün kisvetidür?" Üveys dahı Dede'nün evsâf-ı hamîdesinden bir mikdârın zikr ider. Sultân görmekten evvel Üveys-vâr kulakdan 'âşık olur. Kâdî Hasan müşâveresi ile armağanlar virüp mektûb ile da'vet için Şeyh İbrâhîm'i irsâl iderler ki meşâyih hürmet ü âdâbını ol bilir" (Koç, 2014, s. 69).

*Menâkıbnâme'*ye göre Uzun Hasan, kardeşi Üveys'i Gence, Berda'a ve Karabağ gibi şehir ve bölgeleri yönetmek üzere göndermiştir. Allâh ve evliya dostu olan Üveys; bu bölgede 14. yüzyıldan itibaren etkili olan Halvetilik tarikatının temsilcisi Seyyid Yahyâ Şîrvânî'nin öğrencisi Dede Ömer Rüşenî'nin müridi olmuştur. Dine, din adamlarına,

evliyalara muhabbeti olan Üveys, kısa zaman zarfında Dede Ömer'e intisap etmiş, tövbe ve istiğfarda bulunmuş, onun rahle-i tedrisinden geçmiş, halvethanede inzivaya çekilmiş, Halvetilik tacını takmaya hak kazanmıştır. Onun ilminden istifade eden Üveys'in hâl ve tavırları değişmiş, bambaşka bir insan olmuştur. İbrâhîm-i Gülşenî'nin rivayetine göre Üveys, Tebriz'e döndüğünde ağabeyi Uzun Hasan'a Dede Ömer Rûşenî'den övgüyle bahsetmiştir. Giyim kuşamı ve başındaki Rûşenilik tacıyla da ağabeyinin dikkatini çekmiştir. Hatta onun başına bağladığı tülbindin hangi tarikata ait olduğu sorulmuştur. Üveys, ağabeyi Uzun Hasan'a Dede Ömer Rûşenî'nin vasıflarının bir kısmından bahsetmiştir. Sultan Uzun Hasan, bunca övgüye mazhar olan Dede Ömer Rûşenî'yi gıyabında kardeşi Üveys gibi sevmiş ve onu görmek istemiştir. Sultan, kazaskeri Kadı Hasan ile müşavere ederek şeyhlerin hürmet ve adabını bilen İbrâhîm-i Gülşenî'ye armağanlarla birlikte bir davet mektubu yazarak Karabağ'a göndermiştir. Burada verilen kısıtlı bilgilere rağmen Dede Ömer Rûşenî'nin bölgede ciddi bir eğitim faaliyeti yürüttüğünü söylemek mümkündür. Sünnî itikada dayalı bu eğitim anlayışı bölge insanlarının irşadında etkili olmuş; böylece tasavvuf kültürü bölgede yaygınlaşmıştır.

Eserde, Karabağ ve çevresine hükmetmeye çalışan Uzun Hasan ile Fatih arasındaki mücadeleden ve İbrâhîm-i Gülşenî'nin bu çekişme hakkındaki düşüncelerinden söz edilmez. İbrâhîm-i Gülşenî, ilk karşılaşmasında Dede Ömer Rûşenî'den çok etkilenmiş; kışı Karabağ'da geçirip yazın Tebriz'e gelen şeyhinin daha fazla tesirinde kalmıştır. "Ömer Rûşenî ile mülakatın ardından Tebriz'e dönen İbrahim-i Gülşenî'de olağanüstü değişiklikler meydana gelir: zikrin hararetiyle günde bir koyun yemek, günlerce süren açlık, uykusuz geçen gecelerde bozulmayan abdest, kışı çok soğuk geçen Tebriz'de her gün bir çeşmeden alınan gusül... Artık riyazetle kemikleri sayılacak, sinirleri ve damarları ortaya çıkacak derecede zayıflayan İbrahim-i Gülşenî'de manevî keşifler ve ilahî tasarruflar başlar. Bu tasarruflar Uzun Hasan'ın İbrahim-i Gülşenî'ye karşı tazimi artırmasına ve halkın kendisine aşırı alaka uyandırmasına neden olur. Gülşenî ilgiyi savuşturmak için Melâmî tavırlara bürünür: yalnız başına mezarlarda dolaşma, harabelerde gizlenme..." (Koç, 2014, s. 16-17). Dede Ömer Rûşenî, Karabağ'da kışların sert geçmesinden ötürü daha yumuşak bir iklimi olan Tebriz'e -davet edilmesinin de etkisiyle- gitmeyi alışkanlık haline getirmiştir. Menâkıbda verilen bilgilere göre Rûşenî'nin bazı seyahatlerini iklim koşulları nedeniyle ertelediği de görülmektedir.

Dede Ömer Rûşenî, Hz. Hızır (a.s.)'ın işaretleriyle Bakü'ye gelerek Yahya Şirvanî'ye bağlanmış, seyrisülûk mertebelerini tamamlayarak "dede" olmuştur. "Dede Ömer Rûşenî'nin Larend'e'ye, oradan da Bakü'ye gidişi ağabeyi Alaaddin Ali'nin 870/1465'teki ölümünden önce olmalıdır. Şairin intisab ettiği Şeyh Yahyâ'nın da aynı yıllarda (1463-65) öldüğü düşünülürse, Rûşenî'nin bu tarihten en az iki yıl önce Bakü'ye gittiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Kaynaklara göre Seyyid Yahyâ Şirvânî'nin gayretli talebelerinden olan Rûşenî, birçok kereler erbaine girer. Hayli zaman ibâdât, riyâzât ve mücâhedât ile dem-güzâr olup şeyhinin muhabbetini kazanır. On iki esma ile sülûk edenlerin serçeşmesi olur. Böylelikle tasavvufî tahsilini tamamlayan şair, hayatının bundan sonraki döneminde Dede Ömer Rûşenî adıyla şöhret bulacaktır" (Tavukçu, 2000, s. 21). "Dede Ömer, Yahya Şirvânî'nin halifesi olarak şeyhinin emri ile Gence, Karabağ, Berda'a ve Tebriz'de irşadla meşgul olmuş, tarikatın nurlarını yaymıştır" (Bursalı Mehmet Tahir 1333 (1914): I/86). Yozgat ve çevresinden gelerek Karabağ'a yerleşen Bayat Türkleri arasında irşat faaliyetleri ile büyük bir hürmet gören Dede Ömer Rûşenî'yle halifelerinin çalışmaları, bölgenin kozmopolit yapısı nedeniyle farklı mezheplere inanan bazı kesimlerce hoş karşılanmamıştır. "Ömer Rûşenî'nin Türkmenler arasında faaliyet gösteren halifelerinin özellikle Karabağ taraflarında İbni Arabî'nin eserlerini okumaları-okutmaları ve düşüncelerini savunmaları medreseli bir grubun reaksiyonuna yol açar. "Fusûsîler" diye itham edilen ve tekfir edilen Ömer Rûşenî ve halifelerine önlerinde *Fusûs* yazmaları

yakılarak gözdağı verilir. Muhyî bu olayların Rûşenî'ye halkın artan ilgisine duyulan kıskançlıktan kaynaklandığını not eder" (Koç, 2014, s. 19). Dede Ömer Rûşenî Divanı'nın tenkitli metnini hazırlayan Orhan Kemal Tavukçu (2000, s. 29) konu hakkında şu notları düşmüştür: "Zamanla meydana gelen birtakım sapmalardan dolayı, Osmanlı dönemi sûfi cereyanları içerisinde zındıklık ve ilhad suçlamalarına en çok maruz kalan ikinci tarikat Halvetîliktir. Bu sapmaların temelinde Dede Ömer Rûşenî'nin eserleriyle tarikat sistemine girmeye başlayan Melami neşvesi olmalıdır. Nitekim bir Fusûs hayranı olan Dede'nin talebelerine bu eseri okutması sebebiyle sert tenkitlere maruz kaldığı ve kendisi Karabağ'da bulunduğu sırada Füsûs'un yakıldığı bilinmektedir." Bölgede ciddi anlamda farklı mezheplerin ve tasavvuf ilimleriyle iştigal eden grupların olduğu anlaşılmaktadır. Muhyî'nin rivayetine göre Dede Ömer Rûşenî "Ben Muhyiddîn-i Arabî'nin vekili değilim, ancak içinde bu kadar Kur'ân-ı Kerîm'den ayetlerin bulunduğu kitabı yırtıp yakmanız doğru değildir!" demiştir. Bunun üzerine kinle dolu bu grup Dede Ömer'i sorgulamak üzere alıp Tebriz'e götürmüştür. Dede Ömer Rûşenî'yi Kadı İsa'nın huzuruna çıkararak bu grup birçok terbiyesizlikler yapmış, bundan haberdar olan İbrâhîm-i Gülşenî duruma müdahale etmiştir. Yüzlerce ham sofunun bir araya geldiğini; -muhtemelen Dede Ömer ile- kurban, zekât ve sadaka konusunda tartıştığını gören İbrâhîm-i Gülşenî "Bu nasıl bir küstahlıktır? Ne zaman bir sıkıntınız olsa bana gelirdiniz ve ben o sıkıntınızı giderirdim. Dede Ömer bu dünya malına talip bir insan değildir. Herkes geldiği yere dönsün!" diyerek topluluğu dağıtır (Koç, 2014, s. 100-101). Karabağ'ın birbirinden farklı eğitim anlayışına sahip medrese ve tekkelerin bir mücadele sahası olduğu görülmektedir. Bu mücadelelerde bazen kişisel ve siyasal çekişmeler de etkili olmuştur. Bu manzaranın ortaya çıkmasına demografik yapının farklılık göstermesi de neden olmuştur.

Menkıbede Karabağ ile ilgili izlenimlerden biri de İbrâhîm-i Gülşenî'nin gözünden anlatılır. Uzun Hasan, kazaskeri Kadı Hasan'la istişare ederek nişancı İbrâhîm-i Gülşenî'yi bir mektup ve hediyelerle Karabağ'a göndermiştir. Diyarbakır'dan kendisine bir mürşit bulmak amacıyla yola çıkan İbrâhîm-i Gülşenî için bu vazife aradığını bulma yolunda bir dönüm noktası olmuştur. Sultan, kazaskeri Kadı Hasan'la müsavere ettikten sonra onun nişancı İbrahim Gülşenî'nin şeyhe gönderilmesine karar verir. İbrahim Gülşenî bir mektup ve bazı armağanlarla Dede Ömer'i davet etmek üzere Karabağ'a gider. Bir mürşit bulmak için diyar-ı acem seferine çıkan Gülşenî, şeyhin huzuruna vardığında "Bilâ-ihitiyâr vecd zuhûr eder. Pîrin himmetiyle def'-i zulmet vuku'a gelir, nûr-ı hakîkiye vuslat hâsıl olur. Ömer Rûşenî, cenâb-ı Gülşenî'ye: "Efemen şerehallâhu sadrehu lî'l-İslâmî fe-huve 'âlâ nûri min-Rabbihî' (Allah kimin gönlünü İslâm'a açmışsa o, Rabbinden bir nûr üzerinde değil midir? Zümer, 39/22). Hz. Gülşenî, sultan tarafından kendisinin davete memur edildiğini söyleyince Şeyh: "'Şimdi kışdır, fukaraya sefer müşkildür." diyerek özrünün kabulünü rica etmiştir. Bunun üzerine İbrahim Gülşenî geri dönmüş ve Tebriz'dekilere her şeyi olduğu gibi anlatmıştır. Kaynakarda, Dede'nin daha sonraki dönemlerde Tebriz'e gelip Uzun Hasan'la görüştüğü, hatta katıldığı çeşitli meclislerde imtihana tabi tutulduğu yazılmaktadır. Rûşenî ile Gülşenî arasında geçen yukarıdaki hadisenin en önemli tarafı şüphesiz İbrahim Gülşenî'nin aradığı mürşidi bulması ve ona bağlanmasıdır. Böylece Rûşenî de tarikatını devam ettirecek kuvvetli bir halefe sahip olur (Tavukçu, 2000, s. 23).

Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin "hikmet yuvaları" anlamına gelen *Füsûsü'l-Hikem*'i İslam dünyasında hakkında şerhler yazılan, tasavvuf kültürünün icra edildiği muhitler tarafından çok sevilen ve okunan eseridir. İbnü'l-Arabî eserinin "Mübeşşirât" bölümünde; Hz. Muhammed'in elinde bir kitapla kendisine görünerek: "Bu, hikmetlerin yuvalarını (füsûsü'l-hikem) gösteren bir kitaptır. Bunu al ve faydalanacak kimselere açıkla!" demesinden ilham alarak eserini yazdığını kaydeder (Arpacı, 2019, s. 112-113). "Ele aldığı meselelerin zor anlaşılır olmasının yanı sıra dil olarak da çok muammalı bir yapıya sahip

bulunan eser üzerine birçok şerh ve reddiye yazılmıştır. İslâm tarihinde bu kitap kadar üzerinde lehte ve aleyhte tartışmalar yapılmış bir başka esere rastlamak güçtür. *Füsûsü'l-Hikem*'i şerh edebilmek bazı ariflerin en büyük emelini oluştururken bazılarına göre de okunması çok tehlikeli bir kitaptır" (Kılıç, 1996, s. 231).

Menâkıba göre Karabağ'da da din ve tasavvuf âlimleri arasında *Füsûsü'l-Hikem*'in okunması konusunda tartışmaların sürüp gittiği, birbirlerini tekfir etmeye kadar işin vardığı görülmektedir. Nitekim Muhyî, *Menâkıb-ı İbrâhîm-i Gülşenî*'de Uzun Hasan'ın kardeşi Sultân Yakûb'a böyle bir şikâyetin yapıldığını anlatır. Rivayete göre Karabağ'da sapık itikadını başkasına bulaştırmak isteyen bu grup Sultân Yakûb'un huzurunda toplanarak Dede'yi kâfirlikle suçlamışlardır: "Nakl olur ki kaçan Dede Hazretlerine *Füsûs*'la Karabağ müftî-i mâcinleri töhmet idüp Sultân Ya'kûb huzûrunda cem' olup ikfâr itmişler." (Koç, 2014, s. 101). Bu durum üzerine Dede Ömer Rûşenî haziruna Mısır'da yaşanan bir olayı anlatmıştır: Fenârî-zâdelerden bir molla hac niyetiyle yola çıkmış ve Mısır'a gelmiştir. Molla Fenârî-zâde, Mısır ulemasına her konuda üstünlük sağlamış ve onları çaresiz bırakmıştır. Mısır uleması; mollaya kin tutmuş, onun Şeyh Muhyiddîn-i Arabî'ye intisap ettiğini, babasının da *Füsûsü'l-Hikem* şerh ettiğini ileri sürmüşlerdir. Ayrıca şehrin müftülerinin mollanın katline fetva verdiğini ve sultandan da alınan bu kararın uygulanmasını istemişlerdir. Sultan, mollayı huzuruna çağırarak kendisinden cevap istemiştir. Molla: "Bu soru bana değil, asıl siz ve sizin aslınızdır. Benim ceddim İslam dininin büyük âlimleri olarak bilinir. Sultanın cediti bile bunu bilmektedir." demiştir. Sultan insafa gelerek mollaya hilatler vermiş, ihtiyaçlarını karşılayarak hacca göndermiştir. Dede Ömer Rûşenî, hikâyeyi anlattıktan sonra Sultân Yakûb'un huzurunda bulunanlara şöyle seslenmiştir: "Mısır uleması Şeyh-i Ekber Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'yi daha hayatta iken tekfir etmiştir. Oysaki dört mezhebin müftüleri *Füsûsü'l-Hikem* ve diğer eserlerinin derslerinde hazır bulunurlardı. Her biri derecesine göre şeyhe itirazlarda bulunur ve ondan cevabını alırdı." Bunun üzerine Sultân Yakûb da Dede Ömer Rûşenî'ye çeşitli ihsanlarda bulunmuş ve Cihânsâh Hânkâhı'nı ona tahsis etmiştir. Mısır'da geçen olayın bir benzerinin de Karabağ'da geçtiği görülmektedir. İbnü'l-Arabî'nin *Füsûsü'l-Hikem*'ini okuyan ve okutanlar her devirde "tekfir" edilmekle yüz yüze kalmışlardır.

Dede Ömer Rûşenî; Sultân Yakûb'un daveti ve İbrâhîm-i Gülşenî'nin muhabbeti, kendisine gösterilen izzet ve ikramdan ötürü ailesiyle birlikte yumuşak havasından istifade etmek için kışları Tebrîz'e gelmeyi alışkanlık hâline getirmiştir. Türklerde kadim göçebe kültürün de etkisiyle bazı şehirlerin yaylak veya kışlak olarak kullanıldığı bilinmektedir. Bu durum menâkıbda "Bir iki aydan sonra Sultân Ya'kûb, Dede Hazretleri Tebrîz'e kışlamağa gelüp tamâm şeyhle safâda iken..." (Koç, 2014, s. 106) şeklinde kayıtlıdır. Öyle görünüyor ki Dede Ömer Rûşenî kışları Tebrîz'de, yazları ise yaylak olarak Karabağ'da geçirmektedir. Kışları çok sert geçmediği için bazı seneler Dede Ömer ile Sultân Yakûb'un kışı Karabağ'da geçirdiği de bilinmektedir (Koç, 2014, s. 165).

Menâkıbda geçen bir rivayete göre Karabağ ve etrafında şeyhleri ve ulemayı haraca bağlayan Pîrî Kethüdâ adında bir zalim ortaya çıkmıştır. Dede Ömer Rûşenî dahi yaşlı olduğu hâlde olgunluk emaresi göstermeyen ve halkın malına el koyan bu zalime ses çıkarmamıştır. Karabağ halkı bu durumu yönetim merkezi Tebrîz'e on dört kez şikâyet etmiş, Kâdî İsa, bu durum karşısında Dede Ömer'in ses çıkarmamasından utandığını söylemiştir. Kötülüğü en güzel şekilde uzaklaştırmayı amaçlayan Dede Ömer, Pîrî Kethüdâ'yı emirler, salihler ve âlimler arasında överek adil olması için dua eder. Bir süre sonra Pîrî'de manevî değişiklikler hâsıl olur ve halktan gasp ettiği haklarını iade eder. Şeyh, Kâdî İsa'dan Pîrî Kethüdâ'ya hilat verilmesi isteğinde bulunur. Kâdî İsa, Kethüdâ'yı davet ederek ihsan ve inamda bulunur; ondan Karabağ'a varıp şeyh ve ulemanın duasını almasını ister. Pîrî, günahlarından tövbe eder; seyrisüluğunu

tamamlamak, şeyh ve ulemaya hizmet etmek üzere Dede Ömer Rûşenî'nin duasını da alarak Karabağ'a doğru yola çıkar. Pîrî Kethüdâ bundan sonraki hayatını Dede Ömer'in hizmetinde geçirmiş ve bu hâl üzere yaşlılığına erişmiştir. (Koç, 2014, s. 109-10). Bu rivayette de görüldüğü üzere Karabağ'da halkın malına el koyan, şeyhleri ve ulemayı haraca bağlayan Pîrî Kethüdâ gibi türediler ortaya çıkmış, toplumun huzurunu kaçırmıştır. Halk bu konuda rahatsızlığını Tebriz yönetimine defaten bildirmiş, Dede Ömer Rûşenî gibi bir âlim eliyle sorun çözülmüştür.

Şeyh İbrâhîm-i Gülşenî, Mısır'da bir sohbet esnasında *Füsûsü'l-Hikem*'ini överken Dede Ömer Rûşenî zamanında Karabağ mollalarının Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'yi inkâr etmelerinden bahsetmiştir. Dede Ömer, Sultân Yakûb ile kışı Karabağ'da geçirmiş, çevre vilayetlerden gelen âlim ve fazıl kimselerle Füsûs'tan konular üzerinde tartışmışlardır. Şeyh Rûşenî, Füsûs'ta çok az kimsenin anlayabildiği müşkil meseleleri bu ilim meclislerinde İbnü'l-Arabî'nin kitaplarından deliller getirerek çözmüştür. Mollalar, *Füsûs*'u yakıp Dede Ömer'e saldırmışlardır. Nice ilim meclisinden sonra Dede, mollalara: "Siz Şeyh-i Ekber'in *Füsûsü'l-Hikem*'ini inkâr edip ateşte yakarsınız. Hangi delile dayanarak bu kötü işi yaparsınız? İçinizden dört molla seçiniz, kin tutmadan istediğiniz konu üzerinde konuşalım. Kim haklı ise ortaya çıksın." demiştir. Sultân Yakûb'un ülkesinin her tarafından gelen âlimler arasından dört âlim seçilmiş, Füsûs'taki şüpheli ve müşkül yerler tespit edilmiş ve Dede Ömer ile bu konular üzerinde tartışılmıştır. Şeyh Rûşenî, *Füsûs*'taki müphem yerleri şer'i ve fıkhi izahatlar getirerek açıklamıştır. Âlimler bu tartışma neticesinde şeyhin hakkını teslim etmişler, hatalarından dönerek tövbe etmişlerdir. Bazı âlimler kışı Rûşenî'nin halvethanesinde geçirerek nefis terbiyesinden geçmişlerdir (Koç, 2014, s. 167-168). Karabağ'da farklı fraksiyonlara ait medreseler ve tekkelerde âlimlerin yetiştiği, halkı irşat etmek için birtakım çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Muhyî'nin yukarıda verilen rivayetinde olduğu gibi bazı konulardaki ihtilafların yine müzakere ve mütalaa edilerek aşıldığı da bir gerçektir.

İbrâhîm-i Gülşenî Mısır'da iken "İtteki şerre men ahsente ileyhi (İyilik yaptığın kişinin kötülüğünden kork.)" ve "Harremun 'ale'n-nefsi'l-habîseti en tahrûce mine'd-dünyâ hattâ tusî' (Kötü kişinin kendisine iyilik yapana kötülük yapmadan dünyadan çıkması haram kılınmıştır.)" hadislerini şerh ederken Karabağ'da geçen bir hadiseden bahseder. Baysungur'un ilk oğlunun lalası Sûfî Halîl sarhoş, zalim, kindar ve bencil bir kimseydi; doğrulara düşman kimselerle diz dizeydi. Kâdî Îsâ önceleri ona ihsanlarda bulunmuş, ona iyilikler yapmıştır. Buna rağmen Sûfî Halîl, Mollâ Cân isimli bir kifayetsizi kadı ilan edip haksız yere Hak ehli Kâdî Îsâ'yı şehit etmiştir. Bu elim olay Karabağ'da devlet yönetiminde çekişmelerin olduğunu göstermektedir. İktidar mücadelesi nedeniyle kimi zaman bu tür elim durumların yaşandığı, kanlı olayların önüne geçilemediği görülmektedir.

Muhyî, Sûfî Halîl fitnesine menkıbenin devamındaki bir başka rivayette de yer vermiştir. Sultân Yakûb ve Şeyh Rûşenî Karabağ'a gittikten sonra onların yokluğunu fırsat bilen zalimler Tebriz'de sultana bağlı kimselerin evlerini mühürlemişlerdir. Fitnecilere arka çıkanlar, şeyhi zalimlerin yardımcısı sayarak onun yolculuk için hazırladığı eşyaları da mühürlemişlerdir. Şeyhin hanımı büyük pencerenin açık olmasından istifade ederek başka bir yere taşınmış, bunu yaparken yaşlı bir kadın zuhur etmiş, mum tutarak yardımcı olmuştur. Şeyhin evine yakın bir kabirde defnedilmiş bu yaşlı kadın, şeyhin kız kardeşi olduğu zannedilir; onun böyle zuhur etmesi hep hayra alamet sayılmıştır. Dervişler, evlerin mühürlenmesinde dahil olduğu öğrenilen Sûfî Halîl'i şeyhe bildirmek üzere Karabağ'a gitmişlerdir. Dede Ömer dervişlerle üç gün durumu müzakere ederek Sûfî Halîl'i görevinden azletmiştir. (Koç, 2014, s. 183-84; 188-89).

Kâdî İsâ'nın kardeşi Şeyh Alî, Sultân Yakûb zamanında Dede Ömer Rûşenî ile Tebriz'den Karabağ'a bir seferde refakat etmiştir. Kafile Karabağ'a varınca Şeyh Alî şeyhin cemaatinin ve masraflarının çokluğuna şahit olmuştur. Şeyh bunca cemaatinin ihtiyaçlarını karşıladığı hâlde kimseden yardım da kabul etmemektedir. Şeyh Alî bu durumu Karabağ'a gelen Sultân Yakûb ve Kâdî İsâ'ya açar. Sultân: "Bu Tanrı abdalı şimdiye kadar bizden dünyalık hiçbir şey kabul etmedi, biz onun nereden bu ihtiyaçları karşıladığını bilmeyiz. Onun başkasından bir şey alması mümkün değildir." demiştir. Şeyh Alî, sultanı Berda'a yöresindeki devlete ait arkların gelirini Dede Ömer'e vermeye razı eder. Büyük bir sevinçle şeyhin huzuruna çıkan Şeyh Alî'ye hitaben şunları söyler: "Allâh'ın hazinesi sultanın hazinesinden geniştir, çoktur ve devamlıdır. Sultan dahi Allâh'ın hazinesine muhtaçtır. Sultana selam söyle ve ona de ki 'Müslümanların hazinesini hak sahiplerine harcasın, aksi takdirde bundan sorumlu olur.'" Şeyh Ali bu sözlere hiddetlenerek: "Ey şeyh, ben seni akıllı sanırdım. Sen düpedüz deliymişsin!" der. Şeyh: " Felek yakında cümlenize deliyi-akıllıyı gösterecektir. Eğer aklın varsa bu işten vazgeç çünkü seni zalimlerin elinde baş aşağı ve bağlı bir şekilde görüyorum. Ben işimi Allâh'a havale ediyorum. Şüphesiz Allâh kullarını hakkıyla görendir." demiştir. Devir değişmiş Purnak Mansûr adında bir zalim Şeyh Alî'ye işkenceler etmiş, Süleyman Beg devlerinin eline düşmüş, nihayetinde Tebriz'de vicdansız Sûfî Halil'in eline geçmiştir. Sûfî, Şeyh Alî'nin bütün mallarını elinden zorla almış, baş aşağı asarak daha mal istemiştir. Bir gün Şeyh camideyken Şeyh Alî, Dede'nin yanına vararak: "Ey Şeyh, gerçek deli bizmişiz, senden yardım istiyorum!" diyerek ağlar. Şeyh: "Sen bu dünyada azabını çektin, öyle ümit ediyorum ki ahirette bu azaptan kurtulursun, bu dünyada da çektiğin acılar hafifler." demiş, o esnada Sûfî Halil'in derdest edildiği ve karanlık bir yerde hapsedildiği haberi gelir. Şeyh Ali, Dede Ömer'in ayaklarına kapanır, ahireti için dua talep eder (Koç, 2014, s. 210-211). Bu rivayete göre Karabağ ve çevresinin bereketli topraklardan oluştuğunu, sularının bol olduğunu ve özellikle Berda'a yöresinin dört bir tarafından su arklarının bulunduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Sonuç

Edebi metinler doğrudan bilgi kaynakları olmamasına rağmen yazıldıkları dönemin kültür unsurları hakkında fikir veren önemli kaynaklardır. Müellifin satır aralarında verdiği bu bilgi kırıntıları eserin yazıldığı döneme ayna tutar. Menkıbeler her ne kadar olağanüstü unsurlar barındırsa da eserlerde gerçeklikle ilişkisi asla kesilmez.

Muhyî'nin *Menâkıb-ı İbrâhîm-i Gülşenî* isimli eserinde 15. yüzyılda Anadolu, İran, Karabağ, Mısır gibi coğrafyalarda geçen olaylar ve bu olaylarla ilgili şahıslar hakkında tarihî öneme haiz bilgiler verilmiştir.

Eserde Dede Ömer Rûşenî ve İbrâhîm-i Gülşenî arasındaki ilişki anlatılırken doğal olarak Karabağ coğrafyası ile ilgili bilgilere de yer verilmiştir. Dinî unsurlarla bezenmiş menkıbede 15-16. yüzyıl Karabağ'ında sosyal yaşantı; siyasi, ekonomik ve dini gelişmeler, tabiat manzaraları ve bölgenin iklimi hakkında veriler tespit etmek mümkündür.

Eser, dikkatli bir gözle incelendiğinde olayların ve tartışmaların arka planında Karabağ'da çok güçlü ilim ve tasavvuf kurumlarının olduğu görülmektedir. Eserde bu kurumlar arasında görüş farklılıklarından kaynaklanan dinî ve tasavvufî tartışmaların devamlı suretle sürdüğü görülmektedir. Özellikle İbnü'l-Arabî'nin *Füsûsü'l-Hikem'i* etrafında yapılan tartışmalar eserde defaten üzerinde durulan bir konudur.

Eserde Karabağ, siyasî çekişmelerin ve iktidar mücadelesinin yapıldığı bir bölge olarak öne çıkmaktadır. Tebriz, bölgenin yönetiminde karar verici merkezdir. Bölgeye gönderilen yöneticiler üzerinde etkili olmak isteyen gruplar arasındaki çekişmeler menkıbenin arka planında kendisine yer bulmuştur.

Karabağ'da halkı ifsat eden ve haraca bağlayan türediler ile Dede Ömer Rûşenî ve İbrâhîm-i Gülşenî arasında geçen ilginç anekdotlara da yer verilmiştir. Bu bölümlerde olayların düğümü menkıbenin bu iki önemli karakteri tarafından hikmet ve akliselikle çözülmüştür.

Eserde Karabağ coğrafyası havası hoş, suyu bol bir bölge olarak verilmiştir. Özellikle Berda'a ve çevresindeki su kaynakları önemli bir gelir kaynağı durumundadır. Tebriz, iklimin yumuşaklığı; Karabağ ise sert iklimi, kış mevsiminde ulaşımın zorluğu ve yaylak olarak kullanılması yönüyle anlatılara konu olmuştur.

Kaynakça

- Adak, A. (2011/2). Mevlevîliğin Kuruluş Dönemi (XVI. Yüzyıl) Gülşenî Şairler Üzerindeki Etkisi: İbrâhîm Gülşenî, Usûlî ve Za'fî Örneği. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIII(24), 143-155.
- Ahmed Eflâkî (2012). *Ariflerin Menkıbeleri* (Farsçadan Çev.: Tahsin Yazıcı). İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- Akalın, H. Ş. - vd. (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- Arpacı, H. (2019). *Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin (V.638/1240) Eserlerinde Rü'yâ: Kitâbü'l-Mübeşşirât Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Necmettin Erbakan Üniv.
- Arslan, M. (2020). *Muhyî Dîvân*. Ankara: KTB Yayınları.
- Canım, R. (2016). *Divan Edebiyatında Türler*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Demir, S. (2010). *Dede Ömer Rûşenî Divanı'nın (1b-60a) Transkripsiyonlu Metni*. Yüksek Lisans Tezi. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniv.
- Fürûzâbâdî. (1304). *Kâmûs Tercümesi I*, (Çev: Ahmed Asım Cenânî Ayıntâbî). İstanbul.
- Güzel, A. ve Torun, A. (2014). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Halman, T. S. - vd. (2007). *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: KTB Yayınları.
- Karagözlü, V. (2020). Muhyî-i Gülşenî, Ekmekçi-zâde Şeyh Muhyiddîn Muhammed Gülşenî Efendi. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/muhyii-gulseni-ekmekcizade-seyh>, [Erişim tarihi: 09.03.2021].
- Kılıç, M. E. (1996). Füsûsü'l-Hikem. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 13, 231, İstanbul: DİB Yayınları.
- Koç, M. ve Tanrıverdi, E. (2014). *Menâkib-ı İbrâhîm-i Gülşenî*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Koç, M. ve Tanrıverdi, E. (2014). *Reşehât-ı Muhyî*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Moran, B. (2018). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şemsettin Sâmî. (1996). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Uzun, M. (1982). *Dede Ömer Rûşenî'nin Hayatı, Eserleri ve Miskinnâmesi*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniv.
- Tunç, S. (1997). Dede Ömer Rûşenî. *Selçuklu Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (4), 237-249.
- Tavukçu, O. K. (2008). *Dede Ömer Rûşenî Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânı'nın Tenkitli Metni*. Ankara: KTB Yayınları.

Terbiyet, M. A. (1314 hş.). *Dânişmendân-ı Âzerbâycân*, 318.

Yazıcı, T. (2006). Muhyî-i Gülşenî, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 31, 79-81, İstanbul: DİB Yayınları.